

Crise en Europa. Unha análise dos casos de Crimea e Donbas

Daniel Prieto de Andrés⁽¹⁾

RESUMO: No ano 2014 estalaría un conflito en Europa do este, entre dous países que contan cunha longa e estreita relación ao longo dos séculos, Ucraína e Rusia. O que se coñece como Guerra ruso-ucraína tería como dous focos principais a Crise de Crimea e o estalido da Guerra en Donbas. Estes dous casos serán os estudados neste artigo a través da ferramenta da árbore do conflito, que será empregada co obxectivo de analizar e sinalar as causas, consecuencias ou mesmo as partes involucradas en cada caso. Este conflito comezou hai sete anos, sen embargo, a pesares de que poda parecer que o mesmo estea estancado, as tensións entre ambos países seguen aí e calquera cambio podería supoñer unha escalada no mesmo.

Palabras clave: Ucraína, Rusia, árbore do conflito, Crimea, Donbas.

RESUMEN: En el año 2014 estallaría un conflicto en Europa del este, entre dos países que cuentan con una larga y estrecha relación a lo largo de los siglos, Ucrania y Rusia. Lo que se conoce como Guerra ruso-ucraniana tendría como dos focos principales la Crisis de Crimea y el estallido de la Guerra en Donbas. Estos dos casos serán los estudiados en este artículo a través de la herramienta del árbol del conflicto, que será empleada con el objetivo de analizar y señalar las causas, consecuencias o las partes involucradas en cada caso. Este conflicto comenzó hace siete años, sin embargo, a pesar de que pueda parecer que el mismo esté estancado, las tensiones entre ambos países siguen ahí y cualquier cambio podría suponer una escalada en el mismo.

Palabras clave: Ucrania, Rusia, árbol del conflicto, Crimea, Donbas.

ABSTRACT: In 2014, a conflict would break out in Eastern Europe between two countries that have developed a long and close relationship over the centuries, Ukraine and Russia. What is known as the russian-ukrainian War would have two main focuses the Crimean Crisis and the outbreak of the War in Donbas. These two cases will be studied in this article through the conflict tree tool, which will be used in order to analyze and point out the causes, consequences or the parties involved in each case. This conflict began seven years ago, however, it may seem that it is stagnant, the tensions between the two countries is still there and any change could lead to an escalation.

Keywords: Ukraine, Russia, conflict tree, Crimea, Donbas.

(1) Graduado en Ciencias Políticas e da Administración pola Universidade de Santiago de Compostela (2021). Interesado no estudo e análise da Política Internacional, especialmente en Europa do este e nos conflitos internacionais.

1. Introducción

Tras sete anos de conflito, Ucraína e Rusia seguen confrontadas nun escenario pouco previsible no ano 2014, ano no que daría comezo o que se coñece como Guerra ruso-ucraína. O conflito, que tería como focos principais a ocupación da península de Crimea e a Guerra de Donbas, sería un claro reflexo das tensións acumuladas ao longo dos anos entre ambos países.

Se ben en anos anteriores o conflito na rexión de Donbas seguía activo, o nivel de conflictividade na zona non era comparable ao vivido durante os primeiros anos do mesmo. Sen embargo, neste ano 2021 o estado do conflito cambiou en certa medida. Na primavera de 2021 foron rexistrados movementos de tropas rusas na fronteira, que serían retiradas pouco despois, non obstante, neste mes de novembro estase a recoller xunto con novos movementos de tropas, unha certa reactivación na zona, ademais dun aumento nas tensións a nivel xeral. Estas tensións veríanse reflexadas, por exemplo, nos múltiples avisos lanzados polo Secretario Xeral da OTAN ou a decisión de Joe Biden, Presidente dos Estados Unidos de América de enviar ao actual Director Xeral da CIA, Bill Burns, co obxectivo de advertir ao Kremlin de que os seus movementos están sendo monitorizados ante calquera posible agresión contra Ucraína (CSIS, 2021).

2. Metodoloxía

Se partimos da base e entendemos que o conflito entre Rusia e Ucraína ten unicamente unha orixe histórica, deixando así de lado outros factores explicativos, poderíamos expoñer dun xeito máis ou menos claro e conciso os porqués da situación actual. Sen embargo, a explicación dos feitos estaría incompleta, por isto, o obxectivo e o xeito de achegarse á cuestión neste artigo serán diferentes. Sen dúbida, o factor histórico nun caso coma este é relevante, posto que podería axudar por exemplo a entender como as relacións mantidas entre Rusia e Ucraína ao longo da historia marcarían as relacións diplomáticas entre ambos países a día de hoxe (Prieto, 2021).

Se ben sería de interese indagar de xeito máis profundo nesta cuestión histórica, os obxectivos do seguinte artigo virán dirixidos cara outro tipo de análise. A partires do estudo dos xa dous mencionados, focos principais do conflito, a Crise de Crimea e a Guerra de Donbas, tratarase de analizar as similitudes e diferenzas entre ambos casos, ademais de estudar e observar a relevancia do factor étnico dentro do conflito e a posible relevancia doutros factores como o económico ou o social. Tendo en conta os dous obxectivos mencionados anteriormente, o artigo xirará en torno á investigación sobre se o factor étnico é a peza clave para entender ambos casos e por outro lado, a analizar se ambos casos aínda que podan ter unha orixe política similar, non comparten similitudes no que a tipo de conflito se refire e na evolución temporal e militar dos mesmos.

A estratexia seguida para realizar a análise destes dous casos será mediante o emprego da ferramenta coñecida como a árbore do conflito. Esta ferramenta deseñada polo especialista británico en transformación de conflitos, Simon Fisher (2020), emprega a imaxe dunha árbore para ordear os elementos claves do conflito, facilitando unha vista conxunta dos compoñentes do conflito, permitindo así unha visión e análise máis completa do mesmo. O autor reparte ao longo da estrutura da árbore os distintos elementos, as consecuencias ou efectos estarán situa-

dos nas ramas e follas da árbore; os problemas subxacentes ou as causas están representadas polas raíces da árbore, representando así o tronco os problemas centrais do conflito. Ademais disto, de xeito simbólico se refire ás sementes ou froitos que caen da árbore á terra, como o alimento que mantén vivo o conflito, é dicir, os factores que sosteñen a situación.

Nesta análise, ademais do problema central, as causas, as consecuencias e os factores que manteñen activo o conflito, será engadido o elemento dos actores. O estudo do papel dos actores vén marcado pola importancia de ter en conta ás partes que participan no conflito, sendo estas un elemento clave a ter en conta á hora de realizar este tipo de análises. Ademais disto, ter aos actores presentes nesa visión conxunta facilitará tanto a análise como unha mellor comprensión da cuestión tratada.

3. A Crise de Crimea

A escolla da Crise de Crimea como primeiro caso a tratar non é casual. Esta elección vén marcada principalmente pola razón de seguir unha liña narrativa que sexa temporalmente coherente, que facilite a comprensión e a explicación dos feitos acontecidos.

Para comezar a falar da cuestión será clave analizar a situación social e lingüística da poboación residente na península de Crimea, así como realizar unha revisión en termos étnicos, políticos e xeográficos do territorio. Seguindo nesta liña cómpre facer a seguinte aclaración, o territorio peninsular situado na costa Norte do Mar Negro e ao sur de Ucraína estaría integrado en Ucraína a nivel administrativo como a República Autónoma de Crimea. A partires de febreiro de 2014, trala ocupación rusa da rexión e a celebración dun polémico referendo, o territorio pasaría a integrarse na Federación Rusa como un novo Distrito Federal independente. No ano 2016, o Goberno ruso tomaría a decisión de fusionar o Distrito Federal de Crimea e o Distrito do Sur, desaparecendo así o Distrito da península de Crimea, que quedaría así integrado no Distrito do Sur (Gorovtsova, 2016).

En base ao censo ucraíno de 2001, o último realizado ata día de hoxe no país, podemos observar a variedade étnica deste territorio, preto 60% da poboación recoñeciase etnicamente rusa, sendo esta a maioría étnica no territorio, seguida por aqueles que se recoñecían como ucraínos, un 25% e finalmente un 12% dos enquisados se recoñecería de orixe étnica tártara. No que á lingua nativa desta poboación se refire, o ruso ocupaba o primeiro posto, sendo a lingua nai dun 77% dos cidadáns da rexión. Deste xeito, a República Autónoma de Crimea supoñía o territorio de toda Ucraína cunha maior acumulación de poboación étnica rusa e de falantes nativos de ruso (Yekelchyk, 2015). A situación xeográfica da península de Crimea faría que ao longo da historia fora habitado e controlado por diversas culturas e xentes, sendo tamén escenario de importantes conflitos como a Guerra de Crimea no século XIX. A súa ubicación fai que sexa un enclave xeopolítico de gran valor, ademais de contar cunha longa zona costeira co Mar Negro, funciona como porta de acceso ao Mar de Azov.

O xeito de abordar a cuestión virá marcado pola ferramenta escollida para analizar ambos casos, a árbore do conflito. Deste xeito, cómpre comezar falando sobre o problema central do conflito, este problema central nesa árbore que comeza a construírse, vén representado polo tronco da mesma. No caso da Crise de Crimea, poderíase dicir que a ocupación dun territorio, a

República Autónoma de Crimea, pertencente a un país soberano como é Ucraína, por parte dunhas forzas ben organizadas e dirixidas co obxectivo de tomar o control do territorio no menor tempo posible sería o problema central da cuestión. O día 27 de febreiro de 2014, tan só un día despois das protestas masivas fronte ao Parlamento de Crimea, celebrábase neste unha sesión de emerxencia que sería interrompida por un grupo de 60 soldados armados vestidos con uniformes verdes sen identificativos. Este grupo de soldados tomaría o edificio e instaría á cámara a realizar unha votación para retirar do poder ao que nese momento era o Goberno de Crimea e a nomear como Primeiro Ministro ao líder do partido Unidade Rusa, Sergey Aksyonov, que obtivera escaso apoio electoral nas últimas eleccións. Así mesmo, outro grupo de soldados uniformados de igual forma, tomarían o edificio correspondente ao Consello de Ministros de Crimea, izando en ambos edificios institucionais a bandeira tricolor da Federación Rusa.

Estas unidades establecerían controis nas principais estradas, tomarían os dous aeroportos presentes na península e cercarían os complexos militares ucraínos presentes no territorio. Ante esta situación é importante aclarar que a pesares do bloqueo, o Goberno ucraíno decidiría non autorizar ningún tipo de uso da forza contra estas unidades militares, polo que non habería resistencia, quedando Crimea ocupada. As incógnitas relativas a estes soldados que vestían de verde e que se lles coñecería popularmente como “little green men” son abundantes, pero tratarán de ser resoltas máis adiante.

O problema central, que corresponde co tronco da árbore non aparece de xeito espontáneo e serán as causas da cuestión as que dean sentido a estes eventos. Estas causas están representadas nas raíces da árbore e serán aquelas cuestións subxacentes, pouco visibles a simple vista pero que conducen inevitablemente ao problema central a tratar. Á hora de analizar as causas da Crise de Crimea considero de interese nun primeiro momento achegar as distintas narrativas defendidas polos principais actores do caso. Dende o Goberno Ruso viuse o proceso de destitución de Viktor Yanukovich da Presidencia do Goberno ucraíno como un acto totalmente ilexítimo, un proceso que consideraban apoiado e organizado polos Estados Unidos de América, cuns obxectivos puramente expansionistas tralos que se atopaba tamén a OTAN. Dende Rusia, a campaña realizada polo Goberno trataría de debullar o movemento do Euromaidan como un movemento político ultra nacionalista de corte fascista, chegando incluso a acusar aos numerosos e diversos manifestantes de nazis. A estratexia mantida polas autoridades rusas polo tanto estaría baseada na construción da idea de que un movemento antidemocrático, reaccionario, incluso acusado de ser antisemita levaría a cabo un golpe de estado en Ucraína. Dende o Kremlin defenderíase a lexitimidade de intervir militarmente se fora preciso, baseándose na petición de apoio militar para restablecer a orde no país, realizada polo que xa era nese momento ex-Presidente de Ucraína, Viktor Yanukovich (Charbonneau, 2014).

A narrativa expresada incluso polo propio Vladimir Putin negaba nun principio calquera consideración por parte do Goberno Ruso sobre querer anexionar Crimea á Federación Rusa. Dende Moscú defendíase o dereito de autodeterminación das nacións, negándose a responder se se apoiaría ou non a celebración dun referendo en Crimea co obxectivo de independizarse de Ucraína. Sen embargo, a narrativa oficial cambiaría pouco tempo despois trala celebración do referendo de independencia en Crimea que supoñía o ingreso de Crimea como territorio da Federación Rusa. Este feito sería empregado para lembrar o pasado ruso do territorio, o

gran número de poboación étnica rusa e tamén prestarlle atención aos maltratados dereitos dos tártaros de Crimeia, volvendo a negar calquera intervención militar rusa na zona (Kremlin, 2014). Dende Kiev a narrativa defendida era moi distinta, o Euromaidan era defendido como un símbolo de vitoria do pobo fronte á corrupción e ao autoritarismo, considerando a ocupación de Crimeia como unha agresión directa á soberanía ucraína por parte da Federación Rusa. Neste senso, apuntarían que a propia crise é unha mostra da natureza maliciosa tanto de Rusia como de Occidente e o incumprimento das garantías de seguridade que foran acordadas previamente (Cleary, 2016).

Unha vez observadas ambas narrativas, podemos falar de dous causas principais polas que sucede o conflito e das que derivan o resto de causas. Polo tanto, como causas principais da Crise de Crimeia, serán destacables as tensións xeradas a causa do achegamento de Ucraína coa Unión Europea e o fracaso das estratexias de presión exercidas dende Moscú. A ese fracaso das presións rusas para evitar o achegamento de Ucraína coa UE debemos sumar o contexto político e social derivado das protestas do Euromaidan. En relación a esa primeira causa, debemos entender as motivacións por parte do Goberno ruso. Por un lado, a través dunha narrativa histórica marcada por certos tintes imperialistas, tanto Putin como outras autoridades rusas consideraban Crimeia como parte de Rusia, así mesmo, engadindo un carácter étnico e lingüístico á cuestión defendían e xustificaban a ocupación de Crimeia. O argumento xiraba en torno a protexer aos cidadáns rusos, que segundo a súa narrativa corrían perigo e podían verse ameazados polo levantamento ultra-nacionalista que estaba tomando o país. Nesa liña, presentaban a súa intervención como unha especie de misión de paz para establecer a orde e evitar que ocorrerán episodios de disturbios graves como os ocorridos en Kiev e noutras zonas do país. Esta narrativa vén apoiada polos datos étnicos e lingüísticos de Crimeia, que como xa vimos anteriormente tanto a nivel étnico como lingüístico están marcados por unha maioría rusa e ruso-falante. As protestas e manifestacións en Ucraína sumirían ao país nunha atmosfera política e social de certo caos, sendo isto aproveitado para ocupar Crimeia a través dun movemento rápido, organizado e ben executado que constitúe un claro exemplo de uso do poder duro⁽²⁾ a nivel internacional.

Cabe destacar ademais disto unha clara motivación xeo-estratéxica, debido a que a ane-xión de Crimeia outorgaría un maior control e poder a Rusia no Mar Negro a nivel militar e comercial, abrindo un acceso directo co Mar Mediterráneo, así como lle permitiría controlar o tráfico marítimo no Mar de Azov.

A partires da definición do problema central da Crise de Crimeia, representado polo tronco e as diversas e complexas causas do mesmo representadas polas raíces da árbore, cómpre agora analizar o seguinte elemento, as consecuencias. As consecuencias, factores e problemas derivados da ocupación militar de Crimeia virán representadas polas follas e as pólas da árbore. Neste senso, o tipo de problemas que foron identificados como consecuencias veñen segmentados en tres categorías dentro das que haberá cuestións máis concretas, esas tres categorías son de corte económico, político e étnico. Ao meu parecer as consecuencias máis relevantes serían de corte político, debemos ser conscientes que a ocupación de Crimeia suporía para Ucraína a

(2) Termo empregado polo politólogo Joseph Nye para referirse á habilidade de conseguir que outros actúen de xeito contrario ás súas preferencias e estratexias principais, a habilidade de coaccionar a través de ameazas e incentivos

perda de parte do seu territorio. Isto tería graves consecuencias a nivel social posto que sería recibido como unha agresión á soberanía ucráína, provocando un aumento das tensións entre a poboación noutras zonas do país, funcionando como disparador do conflito en Donbas. A perda dun territorio como Crimea traería consigo consecuencias tamén a nivel económico, que cambiarían dependendo da perspectiva. Para Ucraína a perda de Crimea supoñía a perda de infraestruturas públicas como portos e aeroportos, empresas públicas establecidas na zona, así como un descenso nos ingresos relativos ao sector turístico, xa que a era unha das principais fontes de ingreso da península. Dende a perspectiva de Rusia, a nivel político-económico poderíamos falar de consecuencias relativas ao establecemento de sancións, a través por exemplo, da conxelación de activos financeiros en contas de bancos occidentais de funcionarios rusos e de Crimea involucrados no proceso de anexión. Para a península de Crimea como rexión, a ocupación traería consigo tamén problemas económicos, principalmente relacionados coa perda de interese por parte de inversores estranxeiros á hora de investir en proxectos no territorio debido entre outras cuestións ás sancións impostas. Ademais das sancións cabe destacar que trala ocupación da península, Crimea quedaba illada debido á desconexión vía terrestre co resto de Rusia, esta cuestión cambiaría coa construción do mega proxecto da ponte sobre o Estreito de Kerch (Ballard, 2019). Este illamento provocaría tamén unha baixada no turismo, provocando perdas nun sector que como xa foi comentado era clave para a rexión.

Por outro lado, o empeoramento das relacións entre Kiev e Moscú, por non dicir a dinamitación das mesmas, suporía para Ucraína un grave problema a nivel comercial, pola importancia que supoñían as exportacións a Rusia, sumando a isto a imposibilidade de poder negociar descontos nos prezos do gas.

En referencia ás consecuencias ou problemas de corte étnico haberá que destacar a actitude das autoridades rusas fronte aos tártaros de Crimea. Esta poboación manifestaríase na xa mencionada protesta nas portas do Parlamento de Crimea xunto cos ucráinos simpatizantes do Euromaidan e partidarios dun achegamento coa Unión Europea. Trala ocupación as declaracións de Vladimir Putin xiraban en torno ao apoio aos tártaros de Crimea, defendendo que estes apoiarían enormemente non só o referendo se non tamén o voto positivo (Sadovskaya & Pfeilschifter, 2020). Sen embargo a situación real é drasticamente distinta, posto que dende a ocupación en 2014, os cidadáns tártaros denunciarían numerosas agresións por parte das autoridades rusas. Estas tomarían unha actitude represiva contra eles (Ryzhkov, 2017), se realizarían investigacións policiais, arrestos arbitrarios (Gorbunova, 2021) e rexistros en edificios pertencentes a organizacións vinculadas cos tártaros de Crimea, sendo estes en ocasións expulsados do lugar onde residían e sendo reubicados noutras zonas da península.

Antes de analizar e reorganizar aos actores presentes no conflito, cómpre realizar unha visualización da árbore case completa, coas súas raíces, o tronco xurdindo da terra e esas pólas repletas de follas. Desas polas caerán ao chan uns froitos que representarán a aqueles factores poderían ser explicativos de que a cuestión siga mantida no tempo, a pesares de que no caso de Crimea, podemos falar dun certo e case total estancamento dende o momento da anexión. Sen embargo, unha cuestión ou factor que poderíamos mencionar e que quizais podería funcionar como factor explicativo para entender porque a situación é tan estable en Crimea é a cuestión étnica e poboacional. Dende 2014, a poboación na península crecería substancialmente debido

ás correntes migratorias dende distintas partes de Rusia cara Crimeia, calculase que aproximadamente un millón de persoas se estableceron na rexión dende a súa anexión. Algunhas fontes aseguran que estes movementos migratorios son impulsados dende Moscú co obxectivo de alterar a composición da poboación local, sendo isto recoñecido como un crime de guerra polo Estatuto de Roma da Corte Penal Internacional. Ademais disto, cabe lembrar a proporción étnico-lingüística da rexión, recollida como a zona con máis poboación rusa e ruso-falante de toda Ucraína. Estes dous factores poderían quizais explicar como as persoas residentes na rexión aínda que non tiveran vontade de ser independentes, tampouco virán con malos ollos formar parte de Rusia.

Unha vez analizado o caso a través da ferramenta da árbore do conflito, será reorganizado e comentado un elemento engadido, que non pertence tradicionalmente a esta análise pero que é considerado de gran relevancia para un completo entendemento da cuestión, os actores involucrados na Crise de Crimeia.

A nivel de actores estatais, como xa foron comentados temos aos Gobernos de Ucraína e Rusia, ambos xogarian un papel protagonista na ocupación e anexión de Crimeia. Ademais podemos destacar como actor sub-estatal, ao Goberno da República Autónoma de Crimeia, debido á relevancia adquirida ao comezo da crise.

A nivel de actores armados dependentes dos actores estatais previamente comentados, poderíamos atopar ás forzas armadas e os corpos de seguridade ucraínos presentes en Crimeia e ás unidades rusas despregadas na Base Naval de Sebastopol. Neste punto será preciso analizar un actor previamente comentado, que como se dicía, xeraba certa confusión, os coñecidos como “little green men” ou pequenos homes verdes en galego. Estas tropas que levarían nun breve espazo de tempo numerosas operacións clave para tomar a península no menor tempo posible, non levaban consigo ningún tipo de identificativo.

Dende Kiev a denuncia foi clara, a Federación Rusa despregara unidades militares non identificadas co obxectivo de tomar o control do territorio de xeito ilexítimo. Mentres tanto, dende Moscú, distintas autoridades, incluído o presidente da Federación Rusa, Vladimir Putin, negaban rotundamente a implicación de forzas militares rusas na zona, denominando a estas unidades presentes como unidades de auto-defensa local (Kremlin, 2014b). Aínda que nun primeiro momento podería teorizarse sobre calquera das dúas posibilidades, a realidade é ben distinta. O propio presidente ruso meses despois e incluso o ex-comandante da Flota Rusa do Mar Negro, Igor Kasatonov, anos despois, admitirían que as unidades despregadas neses días por toda Crimeia eran en realidade unidades das forzas especiais do exército ruso (Urbanska, 2017).

Ademais dos actores estatais e os actores armados dependentes dos mesmos, poderíamos destacar outros actores relevantes como a sociedade civil, presente ao longo deses días a través de protestas masivas como a xa comentada na capital da República Autónoma de Crimeia. Estes manifestantes estarían así divididos entre ucraínos partidarios do achegamento a Rusia ou pro-rusos e os ucraínos partidarios do achegamento á Unión Europea entre os que destacan tamén os xa comentados tártaros de Crimeia, a poboación indíxena de Crimeia, pertencentes a un grupo étnico propio de orixe turco. Por último, como últimos actores relevantes considero de interese comentar ao bloque da Unión Europea, os Estados Unidos de América e outros países aliados como Canadá, Australia ou Xapón, que imporían unha serie de sancións a Rusia como xa comentamos a partires da violación da soberanía ucraína por parte do país eslavo.

4. A Guerra de Donbas

Seguindo a liña do anterior apartado adicada ao análise da Crise de Crimea a través da aplicación da ferramenta da árbore do conflito, será agora a Guerra de Donbas o caso a tratar empregando este instrumento. Para dar comezo a esta análise cómpre seguir a mesma estratexia que co caso de Crimea, realizando en primeiro lugar unha revisión xeral da rexión de Donbas.

Neste senso, cando falamos do territorio de Donbas cabe destacar que se fai referencia á rexión ucraína, situada ao sueste do país, mantendo fronteira ao este e ao norte con Rusia e formada polos *oblast* ou provincias de Donetsk e Luhansk. A nivel histórico, a diferenza do territorio de Crimea, durante a etapa da Unión Soviética a rexión do Donbas non estivo integrada na República Socialista Federal Soviética Rusa, se non que estaría integrada dentro da República Socialista Soviética Ucraína. A nivel económico a rexión do Donbas é recoñecida historicamente como unha rexión cun carácter puramente industrial na que a industria pesada dominaría a economía local, sendo esta cuestión clave para entender a identidade dos habitantes desta rexión. No que se refire á composición étnica, ambas provincias contan cunha maior porcentaxe de poboación que se declaran como ucraínos, un 58% da poboación no caso de Luhansk e un 56,9% no caso de Donetsk. Mentres tanto, un 38,2% da poboación declaraba formar parte do grupo étnico ruso en Donetsk e un 39,1% en Luhansk (Yekelchik, 2015).

En relación coa lingua nativa da poboación, podemos observar un dato de interese, xa que en ambas provincias, a maioría da poboación, un 68,8% en Luhansk e un 74,9% en Donetsk, recoñecían o ruso como a súa lingua nai (Yekelchik, 2015). Esta cuestión é relevante para entender a identidade dos cidadáns desta rexión, que como ben se pode observar, na súa maioría son persoas que se identifican dentro da etnia ucraína, pero que sen embargo na súa maioría teñen o ruso como lingua nativa. A partires destes datos e observando os datos nivel nacional, podemos concluir que tanto a rexión de Donbas como a península de Crimea son as zonas do país cunha maior proporción de poboación étnica rusa.

Unha vez realizado ese breve repaso relativo ao territorio de Donbas cómpre regresar ao análise central da cuestión. Deste xeito, o primeiro elemento a detectar e que vertebra toda o asunto é o problema central do conflito, que neste caso será o estalido dun conflito armado na rexión ucraína de Donbas. Unha vez detectado o problema haberá que detectar as causas, efectos e factores que sosteñen o conflito na actualidade. O primeiro paso polo tanto será achegarse ás raíces desa árbore, ás causas subxacentes que dan sentido ao conflito. Neste caso, as causas detectadas estarán divididas entre causas identitarias e causas políticas das que brotarán diversas cuestións a tratar. A primeira causa que considero relevante mencionar serán as tensións na rexión de Donbas derivadas das protestas do Euromaidan, unhas tensións moi marcadas pola identidade dos habitantes desta rexión de Ucraína. Ao comezo deste apartado se mencionaba brevemente o pasado industrial da rexión de Donbas, é importante volver a ese punto para facer fincapé na identidade tan especial da poboación da zona. A propaganda durante a etapa soviética promovería a imaxe heroica dos mineiros da zona que proveían de carbón ao país, isto sumado ao proceso de asimilación cultural, polo que a poboación da zona era educada na lingua rusa, levaría á creación dunha identidade peculiar. Estamos falando dunha poboación de etnia

ucraína, ruso falante, cunha identidade marcadamente soviética, que a pesares de ser de etnia ucraína non tiña unha cultura étnica moi establecida, que vería en parte a través da propaganda rusa, as protestas do Euromaidan como unha ameaza á súa forma de vida, á súa lingua, que poñía tamén en perigo os seus vínculos comerciais e económicos con Rusia. A pesares disto hai que destacar que se ben o apoio ao separatismo nesta zona de Ucraína era baixo, había unha gran división no que ao apoio a un achegamento á UE ou a Rusia se refería (Chaisty & Whitefield, 2015). Polo tanto, poderíamos dicir que unha das causas foron as tensións e o desconcerto vivido por parte da poboación nestas provincias, que terá claras vinculacións co resto de causas que proporei a continuación.

A seguinte causa tamén deriva directamente do Euromaidan e da destitución de Viktor Yanukovich do poder, cuestión vinculada tamén coa primeira causa, xa que cabe lembrar que o apoio ao Partido das Rexións era maioritario na zona. Esta causa será definida como unha causa política posto que é de consideración que a destitución do Presidente e polo tanto a perda de poder do Partido das Rexións, que tiña como base electoral e rede de apoios a rexión de Donbas, supoña un duro golpe para as elites e os oligarcas da zona que mantiñan relación co partido. Isto provocará que os oligarcas vexan o apoio aos manifestantes anti-Maidan como unha oportunidade de manterse preto do poder. Sería a través destas redes informais como se organizaría a rebelión ao comezo, sospeitase se dende Moscú se empregaron politicamente figuras de oligarcas rusos que financiaron ás milicias ou se estes oligarcas actuaron por conta allea. Fora dunha forma ou doutra, o interese e o oportunismo destes actores sería clave para financiar militarmente ás milicias sublevadas. Seguindo coas posibles causas do conflito de Donbas habería que destacar a cuestión do achegamento de Ucraína coa Unión Europea, que podería dalgún xeito facer perigar en primeiro lugar, as súas relacións comerciais, posto que unha entrada na UE suporía unha menor independencia comercial de Ucraína fronte a Rusia. Por outro lado, o achegamento de Ucraína á UE podería supor a entrada dentro da organización da Comunidade Enerxética que conlevaría unha serie de regulacións prexudiciais para os intereses comerciais de Rusia. Ademais de todo isto, dende Moscú se percibía o achegamento á UE como un posible achegamento futuro á OTAN, o que suporía un desafío e un perigo a nivel xeopolítico para Rusia, polo que unha Ucraína desestabilizada e en guerra sería beneficioso para Moscú en tanto en canto, isto impediría a entrada de Ucraína tanto na UE como na OTAN. O propio presidente ruso, defendía a soberanía de Ucraína, pero sempre e cando fora da man de Rusia, declarando que o rusos e ucraínos son a mesma persoa (Putin, 2021).

Tras observar as causas de raíz, é preciso agora achegarse aos efectos ou consecuencias derivados do problema central, representadas polas follas e as pólas da árbore, en forma de ramificacións. Os efectos ou consecuencias directas derivadas do estalido do conflito en Donbas no ano 2014 poderían ser divididas en tres grupos relacionados entre si, os efectos sociais, políticos e económicos. En primeiro lugar, en relación aos efectos sociais, o efecto máis obvio dunha guerra é a perda de vidas humanas, aproximadamente hai rexistradas un total de entre 12.800 e 13.000 falecidos derivados directamente do conflito, calcúlase que ao redor de 3.000 civís foron asasinados e aproximadamente 9.500 combatentes perderon a vida (OHCHR, 2017). Ademais disto habería que sumar os feridos que ascenden a un total aproximado de 30.000 persoas, das cales se calcula aproximadamente que entre 7.000 e 9.000 son civís, mentres que

entre 21.000 e 24.000 son combatentes (OHCHR, 2017). Dentro deste primeiro grupo de efectos sociais tamén hai que falar da poboación desprazada por causa directa do conflito, calcúlase que aproximadamente 1,6 millóns de persoas se viron obrigadas a abandonar os seus fogares (OHCHR, 2017). Estes datos converterían a a Guerra de Donbas na maior catástrofe humanitaria dentro de Europa dende as guerras na década dos anos 90 en Yugoslavia, sendo os ucraínos o 85% da poboación total desprazada dentro de Europa. Hai que facer referencia ademais ás numerosas violacións dos dereitos humanos rexistradas nas zonas de guerra, que van dende ameazas e torturas ata execucións sumarísimas.

Por outro lado, o grupo de efectos económicos viría marcado polo propio derrubamento da economía na zona en guerra, que viviría ademais un proceso de desindustrialización derivada da mesma, sumado a un descenso drástico nas exportacións e unha caída do Produto Interior Bruto da rexión que debullarían unha imaxe aterradora a nivel económico en Donbas (Mykhnenko, 2020). Hai que sumarlle a estes efectos económicos a destrución de infraestruturas como o Aeroporto Internacional de Donetsk que como vimos foi escenario de fortes enfrontamentos ao longo dos últimos anos.

Por último, en relación aos efectos entendidos como políticos debemos destacar en primeiro lugar a proclamación do nacemento de dúas Repúblicas na rexión de Donbas. As Repúblicas Populares de Donetsk e Luhansk nacen da man do movemento separatista pro-ruso, aparecendo así dous actores que comezarían a confrontarse con Kiev. Ademais disto, hai que destacar o empeoramento ou ruptura case total das relacións entre Ucraína cun dos seus socios comerciais principais, como é Rusia. Ademais disto, plantexar tamén os efectos que o conflito tivo a nivel internacional, que suporía a imposición dunha serie de sancións ao longo dos anos por parte da Unión Europea e dos Estados Unidos a Rusia, a pesares de que as relacións entre a Federación Rusa e países membros como Francia ou Alemaña non se deterioraran demasiado, se ben isto pode ser debido ás boas relacións mantidas en termos comerciais, e enerxéticos no caso de Alemaña.

Antes de pasar a enumerar e analizar os actores presentes no conflito debemos falar dos froitos da árbore que caen de novo ao chan, que representan eses factores que dalgún xeito provocan que o conflito se mantña sostido no tempo, e neste caso, na actualidade. Para darlle sentido a isto debemos facer referencia ao xa comentado, sumando novas cuestións que poderían ser de interese para explicar a situación. Nun primeiro lugar, trala numerosa perda de vidas humanas nos primeiros anos do conflito, a situación actual de guerra conxelada podería ser un contexto de interese para ambos bandos, se ben o que máis se beneficiaría disto sería Rusia, posto que bloquearía un posible acceso de Ucraína á Unión Europea ou á OTAN, á vez que contaría cun enganche dentro do país, a través das Repúblicas de Luhansk e de Donetsk. Dalgún xeito esta situación de calma tensa é a mellor situación posible debido aos múltiples fracasos dos distintos acordos que trataron de poñer fin ao conflito, o medo a un empeoramento da situación que puidera involucrar a outros actores como por exemplo, os Estados Unidos de América, sería un punto clave para entender porque o conflito se sostén como está, crioxenizado.

Cabe comentar brevemente, que esta dinámica de estancamento, perfectamente visible no conflito de Donbas, é unha das características principais do que se coñece como novas gue-

rras⁽³⁾ ou novos tipos de conflictividade armada.

Unha vez analizados os elementos tradicionais da árbore do conflito, ilustrando así de xeito xeral a Guerra de Donbas, pasarase a falar dese elemento engadido, referente aos actores presentes no conflito. Ao igual que no apartado anterior, moitos deles serían mencionados xa con anterioridade, pero igualmente é de interese recalcar a súa relevancia, reorganizar e en caso de ser preciso engadir algunha nota adicional sobre eles. En primeiro lugar, farase referencia a aqueles actores que son considerados partes combatentes no conflito. Respecto aos actores estatais debemos destacar en primeiro lugar a Ucraína, representado polo seu Goberno e do que dependerán as Forzas Armadas Ucraínas, a principal forza militar do país, xunto cos servizos de seguridade e o Ministerio de Interior de Ucraína. Ao respecto do Ministerio do Interior de Ucraína hai que destacar que nel se integran un gran número de batallóns de voluntarios presentes en distintas zonas da fronte, estes batallóns constan como unidades integradas dentro da Garda Nacional de Ucraína, dependente do propio Ministerio de Interior. Algúns dos batallóns máis destacados son o Batallón Kharkiv, o Batallón Donbas ou o Batallón Azov, cabe destacar que este último sería denunciado pola ONU pola violación reiterada de dereitos humanos (OHCHR, 2016). En xullo de 2021, Arsen Avakov o que xa fora Ministro do Interior en 2014 e que fora a persoa que impulsaría o decreto que autorizaría a creación de novas forzas paramilitares formadas por civís, sería destituído (Varfolomeyev, 2021). Avakov, que contaba con acusacións que o vinculaban directamente co Batallón Azov é unha mostra da proximidade de parte do Goberno con este tipo de grupos.

Como segundo actor estatal a destacar atopamos á Federación Rusa. A pesares das negativas do Goberno ruso sobre a implicación do mesmo na Guerra de Donbas, as misións de observación da Organización para a Seguridade e a Cooperación en Europa (OSCE) veñen de confirmar a presenza de soldados rusos na zona, polo que se confirmaría a participación activa no conflito, como xa fora comentado anteriormente (OSCE, 2015). Ademais da participación a través do envío de efectivos militares para apoiar ás milicias sublevadas, a Federación Rusa tamén enviaría apoio loxístico en termos de armamento, munición e incluso de formación e organización das milicias locais. Neste senso debemos destacar as recentes críticas cara o Goberno ucraíno realizadas polo propio Presidente da Federación Rusa, Vladimir Putin, que afirmaba que estaba convencido de que “Kiev simplemente non precisa Donbas” (Putin, 2021). Nesta longa reflexión, Putin chama ao entendemento con Kiev, defendendo a soberanía de Ucraína cunha condición, que esa verdadeira soberanía só será posible en asociación con Rusia.

Se seguimos cos actores presentes no conflito, debemos tomar en conta as dúas auto-proclamadas Repúblicas, a República Popular de Donetsk e a República Popular de Luhansk, que contan ambas cunhas milicias propias das que dependen unha serie de batallóns como o Batallón Zarya. Ademais destas milicias populares, serían formados ao longo do tempo batallóns independentes, repartidos polo territorio controlado polas milicias e que contan con certa autonomía á hora de actuar. Entre estes batallóns podemos destacar os Batallóns Internacionais pre-

(3) O concepto de novas guerras é tratado por diferentes autores como Mary Kaldor, Caterina García ou Herfried Münkler e fai referencia á aparición dun novo tipo de conflitos que contan cunhas características diferenciadas das que se denominan como vellas guerras. Algunhas destas características son a cronificación dos conflitos, a multicausalidade ou a aparición de novos actores non estatais con capacidade para operar en conflitos

sententes en Donetsk ou batallóns vinculados con grupos neonazis como a Unidade de Voluntarios da Unidade Nacional Rusa, un grupo paramilitar e partido político neonazi formado en Rusia.

En relación aos actores presentes ao longo do conflito, pero que non son considerados como partes combatentes do mesmo atopamos unha gran diversidade. Desta forma, serán escollidos como actores representativos: a Unión Europea, como organización internacional, os Estados Unidos de América como actor estatal individual e a Organización para a Seguridade e a Cooperación en Europa (OSCE) como organismo rexional de seguridade. Se comezamos co último actor comentado, a OSCE, esta organización levaría a cabo tarefas de mediación co obxectivo de resolver o conflito entre Ucraína e Rusia, tendo en conta ademais as dúas auto-proclamadas República. As misións de mediación e observación levadas a cabo ao longo dos anos poderíanse resumir en torno á firma de diferentes acordos como o Protocolo de Minsk, o Acordo de Ginebra ou o coñecido como Cuarteto de Normandía (Brill, 2020). Este último non é un acordo como tal se non un formato de negociación diplomática formado por representantes de alto nivel, presidentes e ministros do Interior de Ucraína, Rusia, Francia e Alemaña, que a través de chamadas telefónicas e reunións rematarían por firmar o Acordo de Minsk II.

Por outro lado, a Unión Europea, como organización internacional xogarí a un papel clave en Ucraína en 2014, ano no que se prevía a firma dun Acordo de Asociación entre a UE e Ucraína, que sería rexeitado no último momento polo presidente de Ucraína nese momento, Viktor Yanukovich, funcionando isto como detonante para o comezo das protestas do Euro-maidan e a escalada de tensións posterior a nivel nacional. A parte deste papel que ten a nivel orixinal, trala anexión de Crimea e posterior estalido da Guerra en Donbas, a UE aumentaría a súa estratexia de presión a través de sancións económicas e co establecemento de listas negras nas que se atoparían tanto empresas como individuos rusos claves a nivel comercial en Rusia.

A nivel local é de interese mencionar de novo ese papel dos oligarcas e elites locais da rexión, pero ademais debemos nomear brevemente o papel dos Estados Unidos de América que seguiría na liña previa establecida trala anexión de Crimea, cunha imposición de sancións dura contra Rusia.

5. Conclusión

Ao longo do artigo podemos observar con maior ou menor detemento os detalles dos casos da Crise de Crimea e da Guerra de Donbas, estudados xunto coa análise realizada a través da ferramenta da árbore do conflito, permitirá que agora valoremos se esas cuestións que facíamos no apartado introdutorio, poden ser confirmadas ou non.

Co obxectivo de refrescar a memoria, declarabamos ao comezo do artigo, sobre analizar se os dous casos aínda que podan ter unha orixe política similar, non comparten similitudes no que a tipo de conflito se refire e na evolución temporal dos mesmos e estudar se o factor étnico era a peza clave para entender ambos casos. Neste senso, a primeira hipótese formulada afirmaría que ambos casos aínda que puideran ter unha orixe política similar, non compartirían similitudes no que ao tipo de conflito se refire e na evolución temporal e militar dos mesmos. Para confirmar ou refutar esta hipótese, cómpre primeiro analizar a cuestión por partes. En primeiro lugar, podemos confirmar segundo o analizado durante os apartados tanto de Crimea como de

Donbas, que ambos casos comparten en maior ou menor medida unha orixe política similar, derivada das protestas de Euromaidan, que xerarían en ambos territorios unha serie de tensións e protestas que rematarían escalando en ambos territorios. A escalada en ambos territorios tamén sería distinta, no caso da Crise de Crimeia pódese falar dunha invasión militar e unha ocupación da rexión mediante medios militares, sen embargo, a crise non escalaría ata o punto de converterse nun conflito aberto, debido en parte á decisión tomada dende as autoridades ucraínas de non exercer resistencia contra as forzas invasoras. Desta forma, a Crise de Crimeia quedaría estancada coa anexión en 2014 da península á Federación Rusa, manténdose un clima de certa estabilidade dentro da zona, a pesares das presións e críticas realizadas dende entón por parte da comunidade internacional. No caso da guerra de Donbas, no que a tipo de conflito se refire xa non falamos dunha crise diplomática internacional, se non que estamos a falar dun conflito armado cuns bandos diferenciados, unha fronte relativamente delimitada e unha dimensión temporal considerable, posto que o conflito leva activo en maior ou menor medida dende o ano 2014 ata a actualidade. Debido a estas cuestións poderíamos considerar a primeira hipótese como válida, posto que se ben ambos conflitos comparten unha orixe política similar, o tipo de conflito e a evolución temporal e militar dos mesmos é totalmente distinta.

Ese segundo punto formulado proporía que o factor étnico sería a peza clave ou unha das pezas claves para entender tanto a Crise de Crimeia como a Guerra do Donbas. Para tratar de confirmar ou refutar esta hipótese temos que dirixirnos directamente aos datos que foron ofrecidos con anterioridade sobre a orixe étnica en ambos territorios, ademais de prestar atención ás causas detectadas mediante a ferramenta da árbore. En primeiro lugar, no que se refire aos datos referentes á orixe étnica da poboación nestes territorios, estes datos mostrarían que tanto a República Autónoma de Crimeia como a rexión de Donbas, serían as rexións de toda Ucraína cunha maior porcentaxe de poboación de etnia rusa, no caso de Crimeia a porcentaxe alcanzaba un 58,5%, na provincia de Donetsk un 38,2% e na provincia de Luhansk un 39,1%. Sumado a este factor étnico sería vinculado ao longo do traballo en numerosas ocasións o factor da lingua nativa da poboación nestas rexións, estas tres rexións serían as rexións cunha porcentaxe máis alta de poboación que tiña o ruso como lingua nativa. Se ben estes datos a primeira vista poden parecer esclarecedores ou indicativos de algún tipo de correlación, o estudo realizado sobre as causas subxacentes destes conflitos mostran unhas conclusións relativamente distintas. Tanto na Crise de Crimeia como na Guerra de Donbas o factor étnico sería unha cuestión recorrente e relevante en ambos casos, sendo incluso empregado a nivel propagandístico como un xeito de crear divisións na poboación, tendo un maior éxito en Donbas.

No caso da Crise de Crimeia, a narrativa desenvolta polas autoridades rusas debullaba a Crimeia como un territorio historicamente ruso, habitado por cidadáns rusos aos que debía protexer. Polo tanto, podemos ver como era un factor presente. Sen embargo, se tiveramos que falar de factores clave para entender ambos casos, habería que falar do factor xeopolítico, tanto a anexión de Crimeia en primeira instancia, como a instigación dun conflito armado en territorio ucraíno, tería en parte unha motivación estratéxica impulsada dende Moscú, co obxectivo de tentar manter o máis afastado posible á Unión Europea e á OTAN das fronteiras rusas, cuestión conseguida impedindo a Ucraína integrarse como membro en ningunha das dúas. Polo que a hipótese de que o factor étnico sería a peza clave para entender o conflito debe ser refutada,

posto que aínda que o factor étnico é de interese e axuda a entender o conflito, existen por diante outros factores máis relevantes como o xeopolítico que xogan un papel clave nos conflitos.

Para finalizar o artigo gustaríame realizar unha breve reflexión do futuro de ambos conflitos, nun momento como o actual no que as tensións están crescendo. Se ben no caso de Crimea, a situación parece estable e incluso dá a sensación de que a península xa está totalmente integrada dentro de Rusia, dende Ucraína non chega unha mensaxe de rendición. Nestes últimos meses foi lanzada polo Goberno ucraíno a Plataforma de Crimea (González, 2021). A Primeira vice-ministra de Asuntos Exteriores declaraba “a importancia de atopar respostas conxuntas ás complexas consecuencias da ocupación temporal de Crimea, así como de manter o problema no foco constante da comunidade internacional.” (UKRINFORM, 2021). Dalgún xeito, dende Kiev tratan de mostrar unha imaxe forte, tratando de evitar mostrar unha actitude débil fronte a unha situación que promete de todo menos cambios a curto prazo.

De cara ao futuro serán claves ademais, as conversacións entre ambos países, mediadas pola OSCE e países da Unión Europea co obxectivo de achegar posturas e quizais atopar unha solución viable, que chegue a contentar aos dous. Aínda que é moi complexo que se dea esa situación, debido á completa negación por parte de Rusia de ceder o territorio, sería de interese para as relacións tanto diplomáticas, como sociais e comerciais, un acordo polo cal ambos países puideran ter certo control sobre o territorio.

Hai que destacar ademais as recentes declaracións realizadas por parte de Aleksandr Lukashenko, o presidente de Bielorrusia, que recoñecería que “Crimea é de facto rusa e tralo referendo de 2014 se convertería en rusa de iure” (Reuters, 2021). A pesares de que a figura do mandatario bielorruso está certamente cuestionada a nivel internacional debido á influencia directa que recibe dende Moscú, este recoñecemento podería ser empregado a nivel propagandístico por parte de Putin para dar validez á anexión.

Respecto á Guerra de Donbas, a situación é tamén complexa de cara ao futuro, a comezos do ano vivíamos unha breve re-escalada do conflito, durante os meses de marzo e abril foron constatados movementos militares en ambos bandos e a estas alturas de ano, en novembro, estamos volvendo a detectar movementos de tropas (Swan & McLeary, 2021) e un aumento das tensións a nivel diplomático. Este aumento das tensións, comentado brevemente ao comezo do artigo, estase a ver reflexado no cruce de declaracións entre distintas autoridades. Dende a OTAN, o Secretario Xeneral, Jens Stoltenberg, denunciaría estes movementos de tropas así como advertía a Rusia dos “costes” que unha posible invasión de Ucraína poderían supoñer para Rusia (Cook, 2021). Cabe lembrar que Ucraína non pertence á Alianza Atlántica, polo que ante unha posible invasión o principio de defensa colectiva non aplicaría ao país eslavo, estando as forzas da OTAN incapacitadas para intervir rapidamente. Dende Moscú foron rexeitadas estas acusacións, avisando que Rusia só actuaría en caso de que a OTAN decidira despregar tropas ou subministrar armamento a Ucraína (Roth, 2021). A situación política dentro de Ucraína está sendo tamén turbulenta nestas últimas semanas. O xefe de Intelixencia do Ministerio de Defensa ucraíno presentaba un informe que advertía de posibles ameazas para a seguridade nacional en forma de ataque por parte de Rusia nos próximos meses. Ademais o presidente Zelensky declaraba publicamente que a intelixencia ucraína está levando a cabo investigacións tras detectar un posible intento de Golpe de Estado orquestrado por Rusia e o oligarca Rinat Akhmetov (Reuters, 2021).

Unha posible re-escalada do conflito podería ter graves consecuencias a nivel nacional e internacional. Por un lado, no caso de que Rusia decidira avanzar dentro de territorio ucraíno, sería moi posible que os Estados Unidos prestaran axuda militar, o que provocaría un aumento das tensións xa non solo a nivel rexional se non internacional. Por isto mesmo, quizais a situación actual de conxelamento é a máis beneficiosa para ambos bandos, se ben obviamente as autoridades ucraínas non dan por perdido o territorio ocupado tanto pola República de Luhansk como a República de Donetsk.

A importancia do estudo deste conflito non radica simplemente no punto de que é o único conflito armado activo en territorio europeo, se non que tamén ten motivacións académicas no que á investigación do concepto das novas guerras se refire. Sen deixar a un lado, claro está, as consecuencias sociais, demográficas e económicas que o conflito leva supoñendo dende o seu comezo para a poboación civil da zona

En resumo, a situación de ambos conflitos actualmente é complexa e co recente aumento das tensións as cousas parece que xiran cara un derretemento da situación, o cal debe ser controlado a través da mediación e negociación, xa unha re-escalada en calquera dos dous casos sería catastrófico para a poboación local e para as relacións entre os bloques xa non solo a nivel local, se non internacional.

Bibliografía

- BALLARD, B. (2019, 28 outubro). Crimea doesn't pay: assessing the economic impact of Russia's annexation. *World Finance*. Recuperado de <https://www.worldfinance.com/special-reports/crimea-doesnt-pay-assessing-the-economic-impact-of-russias-annexation>
- CHAISTY, P., & WHITEFIELD, S. (2015, 6 febreiro). Support for separatism in southern and eastern Ukraine is lower than you think. *Washington Post*. Recuperado de <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2015/02/06/support-for-separatism-in-southern-and-eastern-ukraine-is-lower-than-you-think/>
- CHARBONNEAU, L. (2014, 4 marzo). Russia: Yanukovich asked Putin to use force to save Ukraine. *Reuters*. Recuperado de <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-un-idUSBREA2224720140304>
- CLEARY, L. (2016). Half measures and incomplete reforms: the breeding ground for a hybrid civil Society in Ukraine. *Southeast European and Black Sea Studies*, 16(1), 7–23. Recuperado de <https://doi.org/10.1080/14683857.2016.1148410>
- COOK, L. (2021). NATO chief warns Russia of “costs” if it moves on Ukraine. *The Washington Post*. Recuperado de https://www.washingtonpost.com/world/nato-chief-warns-russia-of-costs-if-it-moves-on-ukraine/2021/11/26/d02d0598-4ecd-11ec-a7b8-9ed28bf23929_story.html
- DOROSH, L., & IVASECHKO, O. (2020). *The OSCE Institutional and Operational Possibilities in the Modern Conflict Resolution*. Brill. Recuperado de https://brill.com/view/journals/shrs/30/1-4/article-pl_1.xml?language=en
- FISHER, S., MATOVIC, V., & WALKER, B. (2020). *Working with Conflict 2: Skills and Strategies for Action* (2nd ed.). Bloomsbury Publishing PLC.

- GONZÁLEZ, M. (2021). *Ucrania lanza la “Plataforma de Crimea” para intentar presionar a Rusia*. Descifrando la Guerra. Recuperado de <https://www.descifrandolaguerra.es/ucrania-lanza-la-plataforma-de-crimea-para-intentar-presionar-a-rusia/>
- GOROVTSOVA, M. (2016). Крымский федеральный округ упразднен. Garant.ru. Recuperado de <http://www.garant.ru/news/815740/>
- JONES, S., ELLEHUUS, R., & WALL, C. (2021, 10 novembro). Europe’s High-End Military Challenges: The Future of European. Center for Strategic & International Studies. Recuperado de <https://www.csis.org/analysis/europes-high-end-military-challenges-future-european-capabilities-and-missions>
- KREMLIN. (2014, 4 marzo). Vladimir Putin answered journalists questions on the situation in Ukraine [Comunicado de prensa]. Recuperado de <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20366>
- KREMLIN. (2014b, marzo 18). Address by President of the Russian Federation [Comunicado de prensa]. Recuperado de <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603>
- MYKHENKO, V. (2020). Causes and Consequences of the War in Eastern Ukraine: An Economic Geography Perspective. *Europe-Asia Studies*, 72(3), 528–560. <https://doi.org/10.1080/09668136.2019.1684447>
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2017). Report on the human rights situation in Ukraine. Recuperado de https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport18th_EN.pdf
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2016). Report on the human rights situation in Ukraine 16 February to 15 May 2016. Recuperado de https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine_14th_HRMMU_Report.pdf
- Organization for Security and Co-operation in Europe. (2015, 3 agosto). Latest from OSCE Special Monitoring Mission (SMM) to Ukraine based on information received as of 19:30 (Kyiv time), 2 August 2015 [Comunicado de prensa]. Recuperado de <https://www.osce.org/ukraine-smm/175736>
- PRIETO, D. (2021) Crise en Europa: os casos de Crimea e Donbas. Unha análise dende a teoría do conflito. [Traballo de Fin de Grao] Universidade de Santiago de Compostela.
- PUTIN, V. (2021). On the Historical Unity of Russians and Ukrainians. Official Internet Resources of the President of Russia. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>
- Reuters. (2021). *Belarus leader, in U-turn, says annexed Crimea is legally Russian*. <https://www.reuters.com/world/europe/belarus-leader-u-turn-says-annexed-crimea-is-legally-russian-ria-2021-11-30/>
- ROTH, A. (2021). *Russia will act if Nato countries cross Ukraine ‘red lines’, Putin says*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2021/nov/30/russia-will-act-if-nato-countries-cross-ukraine-red-lines-putin-says>
- RYZHKOV, V. (2017, 12 abril). “Russia’s treatment of Crimean Tatars echoes mistakes made by Soviets”. The Guardian. Recuperado de <https://www.theguardian.com/world/2014/nov/25/-sp-russia-crimean-tatars-soviet-ukraine>
- SADOVSKAYA, P., & PFEILSCHIFTER, V. (2020). *From Stalin to Putin: The Crimean Tatars face a new era of Kremlin persecution*. Atlantic Council. Recuperado de <https://www>.

atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/from-stalin-to-putin-the-crimean-tatars-face-a-new-era-of-kremlin-persecution/

SWAN, B., & MCLEARY, P. (2021). *Satellite images show new Russian military buildup near Ukraine*. POLITICO. Recuperado de <https://www.politico.com/news/2021/11/01/satellite-russia-ukraine-military-518337>

UKRINFORM. (2021, 2 marzo). Emine Dzhappar presents Crimean Platform at OSCE.

UKRINFORM. Recuperado de <https://www.ukrinform.net/rubric-politics/3200292-emine-dzheppar-presents-crimean-platform-at-osce.html>

URBANSKA, T. (2018, 22 febreiro). Operation “Crimea is Ours”. UNIAN. Recuperado de <https://www.unian.info/politics/10017818-operation-crimea-is-ours.html>

VARFOLOMEYEV, O. (2021). *President Zelenskyy Reshuffles Government, Drops Powerful Interior Minister*. The Jamestown Foundation. Recuperado de <https://jamestown.org/program/president-zelenskyy-reshuffles-government-drops-powerful-interior-minister/>

YEKELCHYK, S. (2015). *The Conflict in Ukraine: What Everyone Needs to Know®* (English Edition) (1.a ed.). Oxford University Press.

ZINETS, N., & POLITYUK, P. (2021). *Zelenskiy says Ukraine uncovers coup plot involving Russians; Kremlin denies role*. Reuters. Recuperado de <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-has-information-about-december-coup-attempt-with-russian-involvement-2021-11-26/>